

Ujlaky István

A tengerész nem kalandor

A tengerész alakja a XIX. századi angol szépirodalomban

„Nincs még egy életmód, amelyben az illúzió oly messze esne a valóságtól”

„– Elég gyors hajó volt... / – Minden hajó az, felelte békítőleg M. Értelmes embernek.

A tengerész nem világotató. / – Az idő semmi neki.”

(Joseph Conrad)

A szokásos kérdést: „Mi leszel, ha nagy leszel?”, nem is olyan régóta teszik fel a gyermekeknek. A történelem legnagyobb része úgy telt el, hogy a gyerekek magától értetődő természetességgel apjuk, illetve anyjuk foglalkozását folytatták. Európa persze sohasem volt oly mértékig kasztszerű, mint számos ázsiai ország, de a lakosság 90-95 százalékát jobbágyok tették ki. És bár mindig akadt tehetséges jobbágyfiú, akiből pap vagy tanító vált, és olyan is, aki a városba szökve a kézművesiparban helyezkedett el, épp a parasztok azok, akiknek a legkisebb esélye volt a származásuk predesztinálta helyzetből való kitörésre. Hogyan lesz valaki tengerész? Az apáról fiúra szálló foglalkozás talán itt is létezett, de ez az eshetőség kevésbé mozgatta meg a regényírók képzeletét; talán azért is, mert épp a tengerészek közül sokan sohasem alapítottak családot. Annál jelentősebb a kalandvággy szerepe. A tizenhárom, tizenöt, ám olykor csak tizenkét éves fiú elszökik otthonról, és a tengerészethez áll.¹ Nem írói fantázia szülte, hanem nagyon is valóságos helyzet ez. Egy sor brit admirális életrajza kezdődik így: gyerekfejjel beállt hajósinasnak. Jellemző, hogy még az egyik miniszterelnök, Williém Pitt fiával is ez történt. Ezt a fajta, romantikus képzetektől övezett gyermeki döntést akár némi ironia is körülveheti: „*MacWirr kapitány esetében például teljességgel érthetetlen, mi vitte rá őt, egy szerény belfasti fűszeresnek tökéletesen normális gyermekét, hogy megszökjön, és matróznak álljon. Pedig ezt tette, tizenöt éves korában.*”² A (bármilyen) hajóra szegődő kamasznak hajósinasként kellett kezdenie, akkor is, ha előkelő családból származott. De hogy az egyszerű matróz, a szigonyos, az első tiszt, a kapitány vagy az admirális fokozatáig jutott, abban már nem csekély szerep jutott a származásnak (és az iskolázottságnak) – nagyobb, mint a rátermettségnek. És az, hogy pl. egy bálnavadász-hajó tanoncát szezonon kívül szolgálként vagy családtagként kezelték, attól függött, fizetett-e, illetve mennyit fizetett a hajótulajdonosnak a kiképzésért. Sok fiatalembert az agrártúlnépesedés vitt a tengerre: a sokgyerekes parasztcsaládokban nem jutott megélhetés mindenkinek, miközben a hajózás sokszor küszködött munkaerőhiánnyal.

1 Pl. Thackeray: *Pendennis*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1972. II. 48. oldal, és Conrad: *Véletlen*. Európa Könyvkiadó Bp. 2008. 54. és 212. oldal.

2 Conrad: *Tűzfű*. Magyar Helikon, Bp. 1979. 7. oldal.

A tengerészfoglalkozás sokszor *a nem kívánt fiatalembertől való megszabadulás* eszköze. Házasságon kívül született fiú³, csak mérsékelt gazdag családok másodszülött, nem öröklő gyermeke⁴, semmirekellő fiatalember, a család fekete báránya⁵ egyaránt a tengerre kerülhetett. Sodródó, tanácstalan és a nem túl szorgos, link fiatalembereknél is felvetődhet a tengerész pálya, mint afféle végső megoldás, akár a család támogatásával, akár ellenkezése közepette.⁶ A nincstelenség és végső kétségbeesés is a tenger felé taszíthat, mint szökése után Nicolas Nicklebyt, aki azért végül jobb megoldást talált. Vonzhat a pénz is, ha nem is minden tengeri pályán – de pl. a bálnavadász hajók legénysége jól keresett.⁷ Szerelmi csalódás, az osztálykülönbségek miatt reménytelen, beteljesíthetetlen kapcsolat is tengerre (vagy tengerentúlra) űzhetette a fiatal férfit.⁸ Nem csak önként kerülhet valaki a tengerészethez. A hadiflotta, a Royal Navy rendre, háborús helyzetben különösen gyakran erőszakkal sorozott legénységet. Helyesebb, a magyar történelemből vett kifejezéssel, azt mondani, a legénységet „kötéllel fogták”. Elizabeth Gaskell *Sylvia szerelmei* című regénye betekintést nyújt a dolgok hogyanjába.⁹ A brit tengerpartot kerületekre osztották a haditengerészet egy-egy kapitányának irányítása alatt. A kerületek körzetekre tagolódtak, egy-egy hadnaggyal az élen. A világtenger felől hazatartó halász- és bálnavadász hajókra úgyszólván lesben álltak. Az érkező hajó hadviselésre alkalmas személyzetét besorozták. Épp csak annyi embert hagytak a bálnavadász hajón, amennyi a kikötőbe kormányozhatta járművét. A módszert az tette különösen igazságtalanná, hogy előre belátható szabályok szerint zajló, kiszámítható, meghatározott időtartamú általános hadkötelezettség helyett a peches ember hosszú évekre a flottához kerülhetett, még csak hozzátartozóit sem értesítették, kieső jövedelmét sem pótolták, miközben a szerencsésebb az egészet megúszhatta. A módszerek az emberrablás határát súrolták, vagy akár átlépték, olykor fegyvert használtak, gyakran összetűzésbe kerültek a lakossággal. Dél-Angliában több volt az önkéntes, talán erősebb a hazafiság, és a „kötéllel fogott” matrózok között is kisebb az ellenállás, nagyobb a beletörődés. A jól kereső észak-angliai bálnavadászok viszont minden lehetséges módon ellenálltak. Pedig a Royal Navy számára a legnagyobb harci értéket épp a bálnavadászok képviselték, mint bátor, képzett, tapasztalt, elszánt hajósok. Az erőszakos módszereket különösen ellenszenvessé tette az a tény, hogy az északi vizekről hazatérők ekkor már öt-hat hónapja nem látták a családjukat, s most bizonytalan időre elvitték őket. A tengerészek „kötéllel fogásának” lehetősége kizárólag a tengerből élőkre vonatkozott. Az erőszakos módszereket csak a XIX. század vége felé törölték el. Egyes bűncselekmények elkövetői flottaszolgálattal megválthatták a börtönt.

A tengerészek ideálképe: testületi szellemük, sajátos szaktudásuk, felelősségük, életmódjuk Joseph Conrad, a lengyel földön született angol író műveiben jelenik meg a legbővebb terjedelemben és a legtisztább formában. „*A tenger testvérisége rokon vonásokkal ruházta fel*” a matrózokat, „*egyazon feszült fegyelem ült a szemükben*”.¹⁰ Becsület, hűség,

3 Dickens: *Nicolas Nickleby*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1960. II. 49. oldal.

4 Dickens: *Oliver Twist*. Európa Könyvkiadó, Bp. 2016. 43. oldal.

5 Gissing: A kapusék lánya. *A Három idegen* című antológia. Európa Könyvkiadó, Bp. 1980. I. 151–152. oldal.

6 Pl. Brontë, Anne: *A Wildfell ház asszonya*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1989. 7. oldal, vagy Dickens: *A Jarndyce-örökösök*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1978. 148. oldal.

7 Gaskell: *Sylvia szerelmei*. Lazi Kiadó, Szeged 2009.

8 Collins: *A fehér ruhás nő*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2012. 337. oldal és másutt. Hasonló Galsworthy: *Forsyte Saga* című regényében Iren Párizsba szökése, vagy Iren fiának spanyolországi útja anyjával.

9 *Sylvia szerelmei*, 11–15. oldal, és ugyanebben a könyvben másutt.

10 Conrad: *A Narcissus... A haladás előőrsé* című kötetben, Európa Könyvkiadó, Bp. 1979. 34. oldal.

bátorság, tűrés, a közös küszködés teremtette szolidaritás jellemzi ezt a réteget. Nehezen kormányozható, de könnyen lelkesíthető emberek; sajátos nemzetköziség jellemző rájuk, hiszen a legtöbb flotta legénysége többnyelvű. A szigorú szabályok követése, a szárazföld intrikáitól mentes közeg, egyszerűség: belátható, áttekinthető világ ez. Nehéz, kemény és férfias, de valahol vonzó és szép, egy életre elvarázsolja azt, aki egyszer belefog. A fenti, eszményített tengerészképet egy meglepő mozzanattal egészíti ki Conrad: „...a hajósok, ha szabad ezt a kifejezést használni, az ülfoglalkozásúak életét élik. Agyberendezésük az otthonülőké, és otthonuk – a hajó – mindig velük van, ugyanúgy hazájuk – a tenger.”¹¹

A tengerészek segítőkészek. David Copperfield mellékszereplőjét, Emmyt napokig, önzetlenül ápolja egy tengerészfeleség.¹² Ugyanitt Pegotty úrtól megtudjuk, hogy noha a tengerész egyszerű, durva népség, az árvák örökbe fogadása és felnevelése természetes számára.¹³ Gaskell leír egy esetet, amikor halászok és családtagjaik önzetlen összefogással mentenek meg egy – ismeretlen – hajót attól, hogy a szikláknak csapódjon.¹⁴ Az író nő másik könyvében Mary, a szárazföldi (manchesteri) munkáslány tapasztalja meg vadidegen emberek önzetlen áldozatkészségét: elengednek az óceánra induló hajóról egy matrózt, hogy perben tanúskodhasson; barátságból, ismeretlenként is kalauzolja, szállítják, segítik; egy szegény matrózscsalád pár napra még lakásába is befogadja. „Az ilyen tengeri farkasok bőrében gyakran bárányszív dobog” – állapítja meg Hardy hőse is a regény tengerész mellékszereplője kapcsán.¹⁵ Jellemző a tengerészek idealizálására egy látszólag jelentéktelen mozzanat: a tengerészeknek érzékük van a zenéhez, írja Gaskell. A megállapítás már-már groteszk, hiszen azt sem feltételezhetjük, hogy eleve zenei képzettségüket vennének fel a hajókra, és azt sem, hogy menet közben fejlődhetne ki zenei érzékük. Legfeljebb az gondolható el, hogy egyes hajókon sokat énekeltek a matrózok. A tengerész előzékeny, udvarias. Munkája során kialakul benne egy olyasfajta higgadság, ami a szárazföldön az úriemberekre jellemző.¹⁶ Az egyszerű emberek körében különös tiszteletet vált ki az egyenruha, a Royal Navy tisztí egyenruhája: „Mindeniütt csodálták és tisztelték, már csak az egyenruhája miatt is” hiszen „olyan büszkék uniformisára, mintha csak saját ajtajuk fölött függene cégéreként”¹⁷, mármint a falusiak, amikor hazatért egy közülük való tengerésztiszt. Maga a tengerésztiszt életének legbüszkébb pillanataként emlékszik arra, amikor leteszi a tisztí vizsgát, s kilép a tengerészeti akadémia kapuján.¹⁸

Falusi vendégülöbben örömmel látták a tengerészt: személyével, történeteivel odavonzotta a gazdákat, megélnékült a forgalom. A tengerészek sajátos rétegnyelvet beszélnek; a *Szerelem és gyötrelm* hőse, Mary nemcsak hogy nem érti ezt a matróznyelvet, ám szinte „ismeretlen fajként” tekint rájuk. Pedig Mary is a szigetország lakója, csak hát eddigi ismerősei rendre szárazföldi emberek, munkások.¹⁹ A hadihajók fegyelme szigorú és hierarchikus, a kereskedelmi hajókon inkább egyenlőségeszme jellemzi a legénységet.²⁰ A tipikus tengerész átbóbskolja a misét, nem érti a pap utalásait, célzásait bűnökre és

11 Conrad: *A sötétség*... 274. oldal.

12 Dickens: *David Copperfield*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1981. II. 247. oldal.

13 Uo. 210. oldal.

14 Gaskell: *Sylvia szerelmei*, 359–351. oldal.

15 Hardy: *A weydoni asszonyvászár*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1979. 16. oldal.

16 *Sylvia szerelmei*, 92. és 161. oldal.

17 Uo. 369. és 380. oldal.

18 *Véletlen*, 18–19. oldal.

19 Gaskell: *Szerelem és gyötrelm*, Lazi Kiadó, Szeged, 2010. 307. és 313. oldal.

20 *A haladás*... Falk, 495. oldal.

kísértésekre, de a maga módján vallásos: megvannak fohászai tengeri vihar, villámlás stb. ellen. Sőt, olykor az egyszerű matróz borzad el, ha netán tisztje trágár szót használ: nehogy ezért isteni büntetés sújtsa a hajót. A tengerésznek kapitányától kapott jellegzetes írásos dicsérete: *megbízhatóan józan*. Conrad hőse szerint vannak dolgok, amiket egy tengerésznél jobban senki sem képes megérteni. Fontos azonban: itt nem tengerészeti szakkérdésről, hanem emberi kapcsolatokról van szó!²¹ Ezért nem is tudom, mi a meglepőbb: a matróz (esetleg alaptalan) büszke magabiztossága – vagy az, ha tényleg igaz az, hogy bizonyos emberi viszonyokra tengeri nézőpontból jobban rá lehet látni.

Hardy *Weydoni asszonyvásár* című regénye szárazföldi történet. Tengerész csak a legelején és a legvégén tűnik fel. Ő a „megváltó”, aki megmenti a kitaszított asszonyt, a mű végén pedig ő az, aki (noha jóhiszeműen) teljessé teszi a főhős bukását. A tengerésznek bőven jut ideje gondolkodni, és ennek tudatában is van. Töprengő, mélázó, elmélkedő emberfajta.²² Mindarról álmodozik, ami a szárazföldön jó. Meglehető, de a tengerész (olykor) olvas. Nem mindenki, nem is a többség. De nem is extrém kivételről van szó.²³ Dickens regényében arra is akad példa, hogy egy hajóorvos határozottan büszke, amiért tengerésznek nézik – ő nagyra becsüli ezt a hivatást.²⁴ Cyril Abraham hőse, Onedin kapitány „a tenger misztériumáról” beszél.²⁵ Érdekes, a misztérium szót Conrad is használja hasonló összefüggésben.²⁶

Am korántsem csupán az idealizált tengerészkép él az angol szépirodalomban – és a brit valóságban. A tengerész élete, sorsa nem könnyű. Dickens hőse egy kísérleti, luxusbörtönbe látogat. Meglepve tapasztalja, a rabok bőségesebben étkeznek, mint „nem is a nyomorgó szegények, hanem a katonák, matrózok, a munkások”.²⁷ Jól jellemzi a tengerész szegénységét az a Kipling-novella, melynek kiszolgált tengerészaltiszt mellékszereplője egy személyben lesz komornyik, vízvezeték-szerelő és villanyszerelő.²⁸ Wordsworth művében „tengerészruhás kéregető” tűnik fel.²⁹ „Jobb körökben”, vagyis a középosztályban alacsony származásának számít, akinek másodtiszt az apja.³⁰ Sőt, már egy jól menő kisvárosi szabómester is némi lenézéssel tekint tengerész nászurára.³¹ Conrad egy helyütt némi keserűséggel nevezi „sokat kifigurázott népségnek” a brit tengerészeket.³² David Copperfield nagynénje hallani sem akar arról, hogy unokaöccse hajóra szegődjön.³³ Úgy tűnik, a tengerész presztízse csak a szegények, munkások, parasztok körében magas, már amennyire; de már az alsó középosztály körében semmiképp sem az.

21 *A haladás ...* Falk 495. oldal.

22 Gaskell: *Szerelem és gyötrellem*, 208–209. oldal, *Sylvia szerelmei*, 52. oldal, Conrad: *Véletlen*, 78. oldal.

23 *A haladás...* 10. oldal és *Véletlen*, 462. oldal.

24 *A Jarndyce-örökösök*, 370. oldal.

25 Cyril Abraham: *Az Onedin család*, utolsó oldal.

26 *Véletlen*, 62. oldal.

27 *David Copperfield* II. 357. oldal.

28 Kipling: *A kívánságok háza* című kötetben, Műkedvelők Metropolis Media Group Kft., Bp. 2010. 134. oldal.

29 Wordsworth: *A kirándulás a Wordsworth és Coleridge vál. versei* című kötetben, Európa Könyvkiadó Bp. 1982. 191. oldal.

30 *Pendennis* II. 21. oldal.

31 *A haladás...* A Narcissus... 180. oldal.

32 Conrad: *Emlékképek a Párbaj* című kötetben, Európa Könyvkiadó, Bp. 2010. 126–127. oldal.

33 *David Copperfield* II. 57. oldal.

A bálnavadász munkája közben akaratlan megfürdik a sarki tenger jéghideg vizében, a trópusokon állomásozó hadihajón járvány tombol, naponta három halott az átlag.³⁴ Pedig a skorbutot már legyőzték, a citromlé megment a süly (skorbut) okozta betegségtől. A brit matrózt a külföldiek gyakran emlegették gúnyosan Lemon Jacknek, de valójában a citromlé óriási vívmány: ezt a betegséget a brit hajózás számolta fel először. Dickens kísértete a *Karácsonyi ének*ben sorra járja a szegények karácsony estéit – a tengeri szikla világítótornyánál és a viharban hánykolódó hajón is időz egy keveset. Gaskell *nagytisztetűjét* megkéri felesége, imádkozzon a tengeri vihartól szenvedő hajósokért, miután a tanyán kicsavart egy gyümölcsfát a vihar. Szegény emberek egyszerű szolidaritása ez, de jelzi: a szárazföldi ember is tisztában van a tengerészek nehéz életével.³⁵ Kipling egyik elbeszéléséből kiderül: a történet mesélője egy tengerészeti műszaki brosúra megírásával hét fontot keres, miközben a főgépész egy tizenkét font értékű házban lakik.³⁶ Pokol vár arra, aki gőzhajóra szegődik fűtőnek vagy rakodónak, és a második nap megbetegszik, állítja Kipling.³⁷ A kazánfűtőé az egyik legnehezebb fizikai munka a világon, s ez tengeribetegséggel (vagy bármilyen más betegséggel) kombinálva valóban maga a katasztrófa lehet. A matrózok bántalmazása, amit a hősnő zavarónak és lehangolónak talál, az *Onedin családban* éppúgy feltűnik, mint Joseph Sheridan Le Fanu *A kísértő szellem* című elbeszélésében.³⁸ Itt egy kapitány szó szerint halálra kínozza egyik matrózát, mert az „arcátlanul viselkedett” (tehát nem lopott, nem követett el szolgálati mulasztást, nem emelt kezét parancsnokára). Mindez úgy történhetett meg, hogy a kapitány betartotta a szolgálati szabályzatot. Szó sincs arról, hogy minden tiszt kegyetlen, minden kapitány szadista volna. Egy átlagos hajón a kölcsönös tisztelet és együttműködés légköre uralkodik. Ám a testi fenyítés extrém kivételnek sem tekinthető, a regények mellett a szakirodalomban is megjelenik. „A tengerész bajnak született, léket kapott hajó, égő hajó a sorsa.”³⁹ Kutyanak való mesterség ez – mondja Conrad egyik hőse.⁴⁰ A kiszolgált tengerész igen alacsony presztízsére utal Coleridge versének jelenete: a násznagyot leállító vén hajósnak a férfi így válaszol: „Kotródj tovább, kotródj bitang!”⁴¹

Milyen tárgyi világ veszi körül a tengerészeket? Folt hátán folt viharkabát, amiből kilátzik a férfi könyöke⁴², másutt olajfoltos ruha vagy erős, durva ruha.⁴³ Egy használtruhaboltban viseltes matrózruhák, viaszosvászon tengerészsapkák, használt függőágy – aki ezt eladja, az is szegény, aki megvenni kényszerül, még inkább az. Az olykor takaróként, a szárazföldön is esőkabát gyanánt használt tengerészkabát több helyütt is megjelenik mint a szegénység szimbóluma.⁴⁴ A lepedő vitorlavászonból készült.⁴⁵ A kis kikötőváros rakpart-

34 *A haladás...* 298. oldal.

35 Gaskell: *Phyllis*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2006. 104. oldal.

36 Kipling: *A száz bánat kapuja* című kötetben, a *Kenyér a vízen* című elbeszélésben.

37 Uo.

38 *A három idegen* című kötetben.

39 Ifjúság, *A három idegen*, 345. oldal.

40 Emlékképek, 151. oldal.

41 Coleridge: *Rege a vén tengerészeiről*, ford. Szabó Lőrinc.

42 Dickens: *Kis Dorrit*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2019. 65. oldal.

43 Eliot: *Büszkeség és ártatlanság*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2019. 253. oldal és Dickens: *Szép remények*. Magvető Kiadó, Bp. 2008. 325. oldal.

44 Pl. Dickens: *Ódon ritkaságok boltja*. Európa Könyvkiadó, Bp. 2011. 153. és 315. oldal.

45 *Szerelem és gyötrelm*, 334. oldal.

ját halpikkely borítja: a halakat a szabadban tisztítják, takarításról senki sem gondoskodik.⁴⁶ A kupacban álló kagylóhéj másutt is feltűnik – a szárazföldi Magyarországon különleges-ségnek számító osztriga vagy homár a szigetországban jellegzetesen a szegények: matrózok, fegyencek, sokgyerekes munkáscsaládok eledele. A tengerész kedveli a ritkaságokat, vagy ezeket szívesen eladja olyan szárazföldi embereknek, akik kedvelik. Lehet ez vízi állat váza, vízbe fúlt ember kisujja, skorpió alkoholban vagy élve.⁴⁷ És táblák a templom falán vagy a temetőben, feliratok és jelképek: tengerbe veszett hajókról, hajósokról.

A tengerész egy magzatburkot őriz, magával viszi a hajóra: a babona szerint megóv a vízbe fúlástól. Az eset nem egyedi, általános tengerészhiedelemről beszélhetünk.⁴⁸ Coleridge *vén tengerészének* matrózai kivétel nélkül, vakon hisznek abban, hogy a megölt madár és a hajót kísérő jó vagy rossz szél között összefüggés van.⁴⁹ A műben egyébként is földöntúli hatalmak befolyásolják a hajó sorsát: az Úr és Mária mellett a Halál, az Eleven Halál, démonok, angyalok. Itt a költői képzelet nyilván színesebb és gazdagabb, mint maguk a tengerészbabonák. „A hullámok különben az Északi-tengerről érkeztek. Első lendületüket messze vehették, a habok fölötti Norrøway partjainál tanyázó tengeri szörny rejtekhelyén” – olvashatjuk a *Sylvia szerelmeiben*. Nem egy szereplő mondja ezt, hanem maga az író. Semmi magyarázat, semmilyen folytatás – mintha evidens, a brit olvasó számára közismert mondáról lenne szó.⁵⁰ Ugyanitt a bálnavadászhajó kapitánya és matrózai ördögöket láttak. A tengerészek azért aggódnak, nehogy a kapitány trágár szavai miatt átok üljön a hajón.⁵¹ A balszerencsés hajót átkeresztelték, hogy ilyen módon elhárítsák a bajt. Ehhez nem egyetlen embernek kellett babonásnak lennie, hanem tulajdonosnak, kapitánynak, hatóságoknak is. Will, a *Szerelem és gyötrelem* szereplője lelkesen mesél egy sellőről. Ő maga ugyan nem látta, de több társa mesélte, a hableány egy sziklán pihent. „Fázhatott a tengeren, kijött hát melegedni.” Szép leány, fűzöld hajjal.⁵² A sirályok „A tenger egykori mohó vándorainak szellemei”.⁵³ Coleridge *Holló* című elbeszélő költeménye is egy babonás mese: egy holló bosszút áll azért, mert a tölgyfát, ahol fészkelt, az emberek kivágták, és hajót építettek belőle – a holló fiókáit elpusztultak. Hollónk azonban a „kollektív bűnösség – kollektív büntetés” talaján áll: nem a favágót sújtja büntetésével, aki a tölgyfát kivágta, hanem a hajósokat, akik a madár tragédiájáról mit sem tehetnek: a hajó „sziklára rohant, bordája törött”.⁵⁴ Hardy *Lidércfényében* a kisfiú „igyekezett nem gondolni óriásokra, Herne vadászra, a keresztényekre leselkedő Apollyonra, a szellemhajó kapitányára, akinek vérző lyuk van a homlokán, meg a körülötte fekvő holttestekre...”. A *Lidércfény* szerelmi történet, három felvilágosult, modern ember szerelmi háromszöge. A történetnek nincs köze a tengerhez, akár Svájcban is játszódhatna. Mégis, a gyermek képzeletében létező mumus Apollyon kapitány – csak egy tengerparti ország réme lehet. Az ügyes angol a holtak szellemét véli látni a viharos ködben – állapítja meg az amerikai Cooper regényhőse.

Gyermekkorunk kalandregényeiben a hajósok gyakran *szárazföldi patkánynak* nevezik a szárazföldön élőket. Ha a patkány szó és a túlzó fölényérzet vagy megvetés el is maradhat

46 *Sylvia szerelmei*, 23. oldal.

47 *Szerelem és gyötrelem*, 44. és 188. oldal, *Nicolas Nicleby* I. 413. oldal.

48 *Szerelem és gyötrelem* 188. oldal.

49 Coleridge: *Rege a vén tengerésztől*.

50 *Sylvia szerelmei*, 207. oldal.

51 Uo. 103. oldal.

52 *Szerelem és gyötrelem*, 161. oldal.

53 Galsworthy: *Meghalni a szerelemért. Egy devoni férfi*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009. 150. oldal.

54 Coleridge: *A holló*, ford. Kiskun Farkas László.

az igényes szépirodalomban, a tengeri és a szárazföldi népség mássága itt is megjelenik. Churchill hőse, De Mello tengerésztiszt „*páratlan szakmai megvetéssel lenézett minden szárazföldön élőt és civilt*”⁵⁵, számára a tengerparti város csak lehetséges katonai célpont. Nem csoda, ha két fivér sem érti már meg egymást néhány év után, ha egyikük a tengerrel jegyezte el magát, míg a másik a szárazföldön maradt.⁵⁶ A tengerész a szárazföldön elbizonytalanodik, az anyátlanság érzése és tunyaság vesz erőt rajta, tulajdonképp visszavágyik megszokott környezetébe. Szárazföldi tétlenkedése a teljes felelőtlenség ideje – nincs rajta a szolgálat terhe. Szinte egy idegen világ teremtményének tűnik a parton. *A weydoni asszonyvásár* tengerésze a negyedik szárazföldön töltött napon már azért kapaszkodik fel a hegyoldalra, hogy legalább egy pillantást vethessen a tengerre⁵⁷, de „*vízközelen ténferregnek*” Conrad tengerészei is a kikötővárosban.⁵⁸ Hiába, aki sokáig volt tengerész, akár évek szárazföldi élete után sem szabadul ideiglenességérzésétől a parton.

A matróz gondosabban ápolja saját illemszabályait, mint a „a szárazföldi közönséges halandók” az övéiket.⁵⁹ Baines kapitány ki is mondja: a parton bebörtönzés, betegség, rabszolgatartás van – a tengeren szabadság.⁶⁰ A tenger embere a „szárazföldi bagázs” munkáját slendriánnak tartja. Büszke saját felelősségérzetére, és hiányolja ugyanezt a parton. A szárazföldi világ képmutató, gyanakvó, káoszra hajló, divatokat és hóbortokat követ – a tenger világa a nyugalom, biztonság, béke, a függetlenség. A hivatásától már visszavonult, „szárazföldi életre kárhozott” tengerész azt a reményt adja fel utoljára, hogy ha meghal, tengerésmódrá, a nyílt tengeren temetik el. (Ilyenkor a kapitány mond rövid búcsúbeszédet vagy olvas fel pár sort a Bibliából a teljes legénység előtt. Aztán, ha van elég faanyag a hajón, akkor koporsóban, ha nincs, akkor vászonba varrva, egy szappanozott, és ezért csúszós deszka segítségével a vízbe taszítják a halottat. A koporsóban vagy zsákban persze kellő holt teher, hogy elsüllyedjen a mélybe).

Conrad *Véletlen* című regényének hősei többször is megütköznek azon, hogy a kapitány fülkéje a bal oldalon van, hiszen annak a hajó jobb oldalán kell lennie, mindig, minden hajón.⁶¹ (Az extrém eset magyarázata: ezúttal feleségének adta át a megszokott kapitányi kabint.) *Am ebből itt és most az a lényeges: a kapitány alakját megszokás, hagyomány szentesíti. A kapitány sorsa a magányosság, elszigeteltség és megközelíthetlenség.* Valami olyasmi, mint a mesebeli herceg – mondja Conrad.⁶² Hiszen tekintélye a tapasztalatán és szaktudásán alapszik. A hajón élet és halál ura. Büntethet, eskethet, temethet. Egyedül kell döntenie. Kikérheti persze az elsőtiszt, vagy akár a teljes tisztikar véleményét, de döntenie neki kell, a döntés súlya, felelőssége az övé, és nem lehet nem döntenie. Ha vannak is felettesei – a hajó, az árukészlet tulajdonosai –, azok oly hatalmas társadalmi és földrajzi távolságban, „*hogy akár természetfölöttinek is tekinthetjük őket*”.⁶³ Kapitány és hajója összenőtt. „*Nos, Falk arra a kentaurra emlékeztetett engem. Afféle keverékember volt. Persze nem ló és ember keveréke,*

55 Churchill: *Savrola*. Metropolis Media Group Kft. Kiadó, Bp. 2010. 106. oldal.

56 *Véletlen*, 182. oldal.

57 *A weydoni...* 296. oldal.

58 *Párbaj*. Nevetős Anne, 403. oldal.

59 *A Narcissus...* 45. oldal.

60 *Onedin-család*, 363. oldal.

61 *Véletlen*, 329. és 349. oldal.

62 Uo. 320. oldal, vagy: Danielsson: *Lázadás a Bounthy hajón*. Gondolat Kiadó, Bp. 1971. 34–35. oldal.

63 *Véletlen*, 320. oldal.

hanem hajóé és emberé.”⁶⁴ A hajó a kapitány elválaszthatatlan része⁶⁵, úgy tekint hajójára, mint szerelmes a szerelmére.⁶⁶ A *Tájfún* kapitánya szürke, már-már jelentéktelen alak, kissé fantáziátlan, középszerű, nem tűnik különösebben tehetségesnek. Egészen addig a pillanatig, míg ki nem tör a tájfún. És ettől a pillanattól a helytállás megtestesítője, a természeti csapással és a tájfún közepette kiéleződő emberi kapcsolatokkal is remekül birkózik meg. A legénységet pusztá jelenléte megnyugtatja és bizalommal tölti el.⁶⁷ Az *Onedin család* Baines kapitánya ízig-vérig tengerész, egy nagy cég megbecsült alkalmazottja, mégis: élete végén sem telik saját házra. „Végül is a kapitány nem üzletember, nem vállalkozó”⁶⁸ – értsd: nem a pénz rabja. Fogarty kapitány viszont meggazdagszik, igaz, ezt Albert herceghez kapcsolódó közéleti tevékenységének köszönheti, nem eredeti hivatásának. A kapitány persze lehet semmirekellő is, mint a Patna parancsnoka a *Lord Jim*-ben. Ám világos: ő a kivétel. A szabály a tekintélyes, komoly, felelősségteljes alak, akiben megbíznak. A világ legkülönbözőbb hajóinak legkülönbözőbb kapitányait hivatástudat és becsület kapcsolja össze, egyfajta virtuális testületé.

A *Jane Eyre* két nőalakja, Diana és Mary egy kapitányhoz („vitéz katona és jó ember”⁶⁹), illetve egy lelkészhez mennek férjhez. Mintha ez lenne az a két kis társadalmi csoport, amelyek mintegy összekötik a nemesek és úriemberek, illetve a szegények nagy társadalmi tömbjeit. Kapitány és pap akár össze is kapcsolódhat, legalábbis Conrad szerint számos kereskedelmi hajó kapitánya származik „a kegyelet és béke eme hajlékaiból”⁷⁰ (azaz paplaktól, lelkészcsaládtól). A kapitány átmeneti társadalmi helyzete „fel felé” és „le felé” is vezethet. Már említettük, hogy Baines kapitány élete végéig sem jutott oda, hogy saját lakása legyen. A szegény, nyugdíjas tengerészek számára létrehozott tengerészotthonok szobáit a hajókabinok mintájára alakítják ki, azaz: kicsik. Ám, még akinek saját háza van, az is, meglehet, „olcsón szerezte meg az egyik ilyen házat, amely a nyomornegyed parókiájához tartozott”.⁷¹ Egy jó generációval később Galsworthy regényének kapitánya egy jellegtelen kis házacszkában lakik, melynek egyetlen érdemi tulajdonsága, hogy ablakai a tengerre néznek.⁷² A fenti esetekből adódik a nyilvánvaló tanulság: gyakran egy élet sem elég ahhoz, hogy egy hajóskapitány a szolid jólétben élők alsó csoportjához felkapaszkodjon. Ugyanakkor *A fehér ruhás nő* egyik alakja kereskedelmi hajó kapitánya, egyidejűleg föld-birtok örököse, előkelő rokonsággal.⁷³ Kevés irodalmi mű emeli olyan magasra a kapitány presztízsét, mint Gaskell a *Sylvia szerelmeiben*: egy tengerész toborzótiszt szerint „Őfelsége nem iskolamester, hogy nebulókra legyen szüksége, hanem egy kiváló kapitány, akinek férfiakra van szüksége”.⁷⁴ A metaforában lappangó elismerés értékét csökkenti, hogy tengerésztisztől származik. Ha van valaki, akit a civil hajózásból a tengerészek is, a szárazföldi emberek is a legtöbbre, a kapitánynál is többre becsülnék, az a révkalauz. Ahhoz, hogy a munkáját végezhesse, szaktudás, felelősség és tapasztalat mellett páratlan helyismeret kell.

64 *A haladás...* Falk, 451. oldal.

65 *Véletlen*, 381. oldal.

66 *A Narcissus négere*, 53. oldal.

67 *Tájfún*.

68 *Onedin család*, 386. oldal.

69 Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1976. 429. oldal.

70 Conrad: *Lord Jim*. Új Palatinus Könyvesház Kft., 2005. 7. oldal.

71 *Véletlen*, 88–89. oldal.

72 *Egy devoni...* 125. oldal.

73 Collins: *A fehér ruhás nő*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2012. 446. oldal.

74 *Sylvia...* 212. oldal.

„Révkalauzra emlékeztetett, az pedig a tengerészek szemében a testet öltött megbízhatóság” – írja Conrad.⁷⁵ Talán ennél is meglepőbb Gaskell *Szerelem és gyötrellem* című regényében a mű végét izgalmasan lezáró per. Itt „egy olyan révkalauz vallomása, akit maga a Trinity House nevezett ki, minden gyanú felett áll”.⁷⁶ (A Trinity House tengerhajózási és kereskedelmi testület.) Dickens férfigyűlő nőalakja majdnem férjhez megy egy révkalauzhoz – de aztán meggondolta magát: nem tetszett neki a révkalauz.⁷⁷

Habár tengerészek között talán több a magányos ember, azért sokan házasságot kötnek. Nagy terhet, már-már elviselhetetlen terhet rakva ezzel a feleség nyakára, aki fél évig sem látja férjét. A tengerészfeleség vagy kapitányfeleség külön emberfaj, társalgásuk, nőknél szokatlan módon, hajók és hajózási társaságok körül folyik.⁷⁸ No meg kikötőkről, tengerészekről, álmatlan éjjelekről és kimoshatatlan nadrágokról.⁷⁹ A tengerész akkor is szívesen házasodik hajón, ha erre a szárazföldön is adódna lehetőség. A nőkkal kapcsolatban a tengerész gyakran tűnik fel úgy, mint a felelőtlen és megbízhatatlanság megtestesítője. Maláj hajósok közt még mindig gyakori a bigámia⁸⁰, a brit tengerész számára, a táviró korában, erre már kevesebb a lehetőség. Mindamellet Altamon ezredes derűsen meséli, hogyan szöktek meg tengerészei maori feleségeiktől – talán nem vették komolyan azt a házasságot, melyet bennszülött feleségeik nagyon is komolyan vettek.⁸¹ „Isten őrizzen valami katonától vagy tengeréstől”, aggódik házassági ügyben Hardy alakja is.⁸² A *Nicolas Nicleby* mellékszereplője, Lillevick úr meséli, felesége megszökött egy nyugalmazott hajóskapitánnyal.⁸³ Galsworthy *Egy devoni férfi* című kisregényében egy kalandor hajóskapitány elcsábít egy árva, tizennyolc éves falusi lányt. Összeházasodnak, ennyiben a hajós becsületes, de azt ígéri a lánynak, vele jöhet hajóúttjára is, ezt az ígérte azonban megszegi. A kapitány egyébként „hihetetlenül életerős, vakmerő, alkalmazkodó és az erkölcsöknek fittyet hányó” alak, kalózra emlékeztető ábrázattal. Hogy miben is áll kalandor terve, melyhez nőt nem vihet magával, ki sem derül a műből.⁸⁴ Ugyanakkor Conrad *Véletlen* című regényében a sorsüldözött, az öngyilkosság gondolatával foglalkozó Miss de Barral számára egy tengerész hozza el a megváltást, s a hajózás lassúságához illő, fokozatos kibontakozással a megoldást, megnyugvást is.

A tengerészeken felül is sokan élnek a tengerből. A csempészet bevett dolognak számít. Halászok, bálnavadászok, kereskedelmi hajósok mellékjövedelme, de szárazföldi átvevők, orgazdák nélkül nem működhetne. Gaskell a *Sylvia szerelmeiben* sokat ír erről, de a jelenség Thackeraynél is felbukkan. A napóleoni háborúk idején, a diktátort kijátszó csempészség úgyszólván nemzeti ügy (holland, portugál, orosz, amerikai kapcsolatokkal); később már csupán a brit hatóságok vámbevételeit apasztja. A tengerészeket kiszolgáló kiskereskedelem sokak megélhetését biztosítja. Egyik fő szezonja a hajók kifutása előtt: hiszen el kell látni felszereléssel, élelemmel a hajókat, ruhaneművel a tengerészeket. A másik szezon hazaérkezésük: a hajós egy összegben kapja meg félévi bérét, s bátran köl-

75 *A haladás...* A sötétség mélyén, 271. oldal.

76 *Szerelem...* 351. oldal.

77 *David Copperfield* II. 101. oldal.

78 *Kenyér a vízen* vagy *Párbaj*. Nevetős Anne 411. oldal.

79 *Szerelem és gyötrellem*, 327. oldal.

80 Kipling: *Aki király akart lenni* című kötetében A Pambe Serang ügy, Kelet Kiadó, Bp. 2010. 6. oldal.

81 *Pendennis* II. 234. oldal.

82 Hardy: *Lidércfény*, Európa Könyvkiadó, Bp. 1959. 55. oldal.

83 *Nicolas Nicleby* II. 371. oldal.

84 *Egy devoni férfi*, 116–117. oldal.

tekezik belőle. Tengerészek és kereskedők között lehet átjárás.⁸⁵ A vízi vigéc kis csónakkal kivez a kikötőbe befutó hajó elé, hogy rávegye: ebben és ebben a boltban vásároljon.⁸⁶ A tengerből kiemelt vagy a víz által partra sodort moszatok, algák, növények gyűjtése akár szolid egzisztencia is lehet, vagy mellékfoglalkozás, kiegészítő bevétel. A tengeri növényeket trágyaként használták.⁸⁷ A hajókat jelentős ipar szolgálja ki. Devenport hatalmas hajógyárában a XIX. század végén tízezren dolgoztak. Az írók képzeletét azonban inkább a kisipar foglalkoztatja: szigony- és horgonykovácsok, hajóácsok, árbóc- és evezőkészítők.⁸⁸ Az igazi nagyok mellett a kisbefektető fogalma is létezik a kereskedelmi hajózásban. Tom, a *Büszkeség és ártatlanság* hőse Jakin barátjától tanulja meg, hogyan kell kis mennyiségű áruba fektetve lassanként gyarapodni.⁸⁹ A hajóorvost, mint Dickens alakját, nem kalandvagy viszi a tengerre, hanem a magasabb fizetés.⁹⁰ Egész jól meg lehet élni abból, ha valaki uzsorás lesz: tengerészeknek, dokkmunkásoknak, raktári írnokoknak, bárkatulajdonosoknak kölcsönöz magas kamatra.⁹¹ A középkorban tengerparti földesurak vagy parasztok kedvenc mellékjövedelme volt a hajótöröttek és hajóik kifosztása. A jelenleg még a modern Angliából sem tűnt el: Jack vízbe fúltak cipőjét, ruháit, tárgyait kaparintja meg.⁹² Kisegyzisztenciák a hajóélelmezési tiszték, miközben a hadiflottának szállító nagykereskedők elképesztő gyakorisággal és pimaszsággal lopják meg a tengerészeket, s gazdagszanak meg. És persze ott az igazán nagyok: hajótulajdonosok, kereskedelmi és biztosítótársaságok, hajógyárak részvényesei, dokkok bérlői vagy tulajdonosai. De ők már csak tengerből élők – nem tengerészek. Lehetnek gazdagok, de nem izgalmasak.

IRODALOM

- Abraham, Cyril: *Az Onedin család*. Ford. Gálvölgyi Judit, Kis Marianne és M. Szabó Csilla. Saxum Kiadó Debrecen, 1997
- A *három idegen* (XIX. századi angol elbeszélők) vál. és utószó Ruttkay Kálmán. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. (Ebben a tanulmányban a kötetből Joseph Conrad: *Ifjúság*, ford. Vámosi Pál, George Gissing: *A kapusék lánya*, ford. Bartos Tibor, Joseph Sheridan Le Fanu: *A kísértő szellem*, ford. Borbás Mária, és Anthony Trollope: *Malachi öble*, ford. Miklós Katalin elbeszéléseit használtuk fel)
- Brontë, Anne: *A Wildfell-ház asszonya*, ford. Borbás Mária. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989
- Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*, ford. Ruzitska Márta, a versbetéteket ford. Görgy Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976
- Collins, Wilkie: *A fehér ruhás nő*, ford. Béresi Csilla. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2012
- Conrad, Joseph: *A haladás előőrsé*. Kisregények és elbeszélések. Ford. Vámosi Pál, Balabán Péter, Mészáros Klára. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

85 Véletlen 88. oldal vagy *Párbaj*. Emlékképek, 152. oldal.

86 *Lord Jim*, 6. oldal.

87 Trollope: *Malachi öble*, A *három idegen* című kötetben, I. 373–396. oldal vagy *Sylovia...* 38. oldal. A *rét* című ír filmben is felbukkan a jelenség.

88 Eliot: *Middlemarch* I. Európa Könyvkiadó, Bp. 1976. 301. oldal vagy *Szép remények*, 384. oldal.

89 *Büszkeség és ártatlanság*, 342–343. oldal.

90 *A Jarndyce-örökösök*, 200. oldal.

91 *Véletlen*, 88. oldal vagy *Middlemarch* II. 342. oldal.

92 *Szép remények*, 452. és 457. oldal.

- Conrad, Joseph: *Lord Jim*. Ford. Örkény István. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2005
- Conrad, Joseph: *A párbaj*. Elbeszélések. Ford. Bojtár Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010
- Conrad, Joseph: *Tájfün*. Ford. Katona Tamás. Magyar Helikon, Budapest, 1979
- Conrad, Joseph: *Véletlen*. Ford. Tótfalusi István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008
- Churchill, Winston Spencer: *Savrola. Forradalom Laurániában*. Ford. Tamás Gábor. Metropolis Media Group Kft. Kiadó, Budapest, 2010
- Danielsson, Bengt: *Lázadás a Bounty hajón*. Ford. Vajda Endre. Gondolat kiadó, Budapest, 1971
- Dickens, Charles: *David Copperfield*. Ford. Szinnai Tivadar. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981
- Dickens, Charles: *A Jarndyce-örökösök*. Ford. és átdolgozta Ottlik Géza. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1978
- Dickens, Charles: *Kís Dorrit*. Ford. Bizám Lenke. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2010
- Dickens, Charles: *Nicolas Nicleby*. Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1960
- Dickens, Charles: *Oliver Twist*. Ford. Szentkuthy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016
- Dickens, Charles: *Ódon ritkaságok boltja*. Ford. Tábori Zoltán. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011
- Dickens, Charles: *Szép remények*. Ford. Bartos Tibor. Magvető Kiadó, Budapest, 2008
- Eliot, George: *Büszkeség és ártatlanság*. Ford. Szinnai Tivadar. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2010
- Eliot, George: *Middlemarch*. Ford. Bartos Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976
- Galsworthy, John: *Forsyte Saga*. Ford. Szabó Magda és Szobotka Tibor. Ulpius Ház, Budapest, 2006
- Galsworthy, John: *Meghalni a szerelemért. Egy devoni férfi*. Ford. Béresi Csilla. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009
- Gaskell, Elizabeth: *Phyllis*. Ford. Molnár Miklós. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2006
- Gaskell, Elizabeth: *Sylvia szerelmei*. Ford. Gebula Judit. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009
- Gaskell, Elizabeth: *Szerelem és gyötrelm*. Ford. Acsai Roland. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2010
- Hardy, Thomas: *Lidércfény*. Ford. Pálóczy-Horváth Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959
- Hardy, Thomas: *A weydoni asszonyvásár*. Ford. Bartos Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979
- Kipling, Rudyard: *Aki király akart lenni*. Válogatott elbeszélések. Vál. Sári Júlia. Kelet Kiadó, Budapest, 2010
- Kipling, Rudyard: *Kívánságok háza* (elbeszélések). Ford. Kollárik Péter. Metropolis Media Group Kft. Kiadó, Budapest, 2010
- Kipling, Rudyard: *A Száz Bánat Kapuja* (elbeszélések). Ford. Balogh Dániel, Elekes Dóra, Greskovicz Endre, M. Nagy Miklós, Sári Júlia, Somogyi Endre. Palatinus Kiadó, Budapest, 2009
- Thackeray, William Makepeace: *Pendennis jó és rossz sorsának, barátainak és legnagyobb ellenségének története*. Ford. Göncz Árpád. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972
- Wordsworth és Coleridge versei. Lyra Mundi. Vál. Szenczi Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982